

Den store Træmand på Samsø

Af Kjeld Christensen

Regnar Lodbrogs Saga

I Regnar Lodbrogs Saga findes en fortælling, der er kendt som historien om Den store Træmand på Samsø. I en moderne oversættelse (1) lyder den således (teksten kursiveret):

”Der var en mand, der hed Øgmund, som blev kaldt Øgmund den Danske. Engang sejlede han med fem skibe, og lå ved Samsø i Munevåg. Man fortæller, at madsvendene gik i land for at lave mad, men at de andre gik i skoven for at more sig. Der fandt de en oldgammel træmand, der var fyrretyve alen [ca. 25 m] høj og helt groet til med mos, men man kunne alligevel tydeligt se rub og stub på ham. Nu diskuterede de, hvem der mon havde blotet til den store afgud. Men så kvæder træmanden:

*Engang tog
Høklings sønner
talstærkt ud
på ledingstogt
ad laksens
salte vej. = havet
Da blev jeg leder
af denne lysning.*

*De sværdtapre
Lodbrogs sønner
stillede mig
sydpå ved havet.
Dér blev jeg
blotet for drab
på den sydlige
spids af Samsø.*

*Der bad de mig stå,
til stranden er væk,
mand i tjørnekrat,
mosbevokset.
Skyernes gråd = regn
slynges mod mig.
Hverken hud eller tøj
holder mig varm.*

Dét, syntes man, var mærkeligt, og fortalte det bagefter til andre folk.”

Regnar Lodbrogs Saga er ifølge oversætteren formentlig skrevet i midten af 1200-tallet, og dens historiske indhold skal – som for alle sagaerne – tages med et stort gran salt. Regnar var en dansk sagnhelt, og antages ofte at være den Regnar, der plyndrede Paris i 845 (2). Udover i sagaen er Regnar Lodbrog omtalt flere steder i den oldnordiske digtning samt hos Saxo. Lodbrogs sønnerne – de mest kendte er nok Ivar Benløs, Sigurd Orm-i-Øje og Bjørn Jernside – er også sagnagtige vikingehøvdinge fra 800-tallet, men nogle af dem kan identificeres med historiske personer, der omtales i årbøger og krøniker fra England, Irland og kontinentet.

Historien om træmanden står til sidst i Regnar Lodbrogs saga, nærmest som et appendiks uden indholdsmæssig sammenhæng med de forudgående afsnit; når der er medtaget i sagaen er det måske alene fordi Regnars sønner er nævnt i kvadet.

Hvem Øgmund ”som blev kaldt Øgmund den Danske” er, ved vi ikke; sit tilnavn har han næppe fået i Danmark, men måske i et af de andre nordiske lande. Hans Ellekilde (3) foreslår, at han er en på Island boende dansker, som har været sagaforfatterens hjemmelsmand; det er ikke usandsynligt, men helt uvist.

Høkling var en kendt viking. Han nævnes i ”Sagaen om Half og hans Kæmper”, som efter oversætterens kommentarer normalt dateres til omkring 1300, men formentlig er langt ældre (4) Her fortælles, at Høkling drog med en hær mod kong Øgvald i Rogaland i Norge, og dræbte kongen, som blev højlagt på Øgvaldsnæs. Da en rejsende, Fin den Rige, senere forhørte sig om kong Øgvalds død, hørte han dette kvad fra højen:

*For længe siden
drog i leding
hele Høklings
enorme hær
og sejlede på
laksens salte vej,
da blev jeg hersker
her i højen.*

Bemærk, at dette vers på mange punkter ligner første vers i digtet om Den store Træmand i Regnar Lodbrogs saga gengivet ovenfor – bortset fra at kvadet i Regner Lodbrogs saga blev fremsagt af Den store Træmand, mens det i sagaen om Half og hans kæmper blev kvædet af den gravlagte kong Øgmund.

Stednavnet Munevåg (Munarvig i ældre oversættelser) kendes fra flere oldnordiske sagaer; navnet betyder Kærlighedens eller Længslens Bugt, og nævnes ofte sammen med Unevåg (Unavig), der betyder næsten det samme (5); navnene kan måske – hvis de ikke er rent digteriske opfindelser – være navne på naturhavne på Samsø. Det antages ofte, at Munevåg er Stavns fjord (3), og Unevåg kunne da være Sælvigbugen (6). Dette stemmer dog ikke med Regnar Lodbrogs saga, hvor det anføres, at Den store Træmand stod ”på den sydlige spids af Samsø”; andre mener derfor, at der er tale om bugter på Samsøs sydkyst, hvor havet tidligere skar sig ind i landet (7). Disse forskellige forslag kan dog ikke skjule, at vi i realiteten ikke ved, om navnene hentyder til bestemte lokaliteter.

Sagnet om Den store Træmand gengives i tekstudgaver og oversættelser af Regnar Lodbrogs Saga helt tilbage fra 1700-tallet. Det genfortælles i Laurids de Thurahs bog om Samsø fra 1758. (8) og af Achton Friis i hans beskrivelse af Samsø fra 1927.(9) Det omtales i Inger Margrethe Bobergs artikel om ”Sagn og Overlevering om Samsøs Høje og Bakker” fra 1932 (10) og i Hans Ellekildes artikel om ”Samsø i den oldnordiske Digtning” fra 1936 (3). Langt mindre kendt er det, at historien også skal være omtalt i en krønike, som findes i et middelalderligt håndskrift fra 1100-tallet, der opbevares i klosterbiblioteket i St. Gallen i Schweiz. Og det er da også, som vi skal se, det rene løgn og latin!

John Freys tekst

Den middelalderlige krønike fra St. Gallen er kendt fra en artikel om ”Den store træmanden på Samsø”, som findes i en afskrift under journalnummer A 4317 i arkivet på Nationalmuseets Naturvidenskabelige Afdeling (nu afdelingen for Miljearkæologi og Materialeforskning). Artiklen, hvis forfatter er John Frey, gengives her i sin fulde ordlyd (kursiveret):

A F S K R I F T

John Frey:

Den store træmanden paa Samsø.

Havde Danmark ”verdens ottende underværk” i Oldtiden?

I gamle dages etnografiske beskrivelser glimrer sagnene om ”verdens syv underværker”, illuminerede codices i farve- og guldtryk om Semiramis vidunderlige hængende haver i Babylon, alle tiders mest pompøse bygværker, pyramiderne i Ægypten, det herlige Artemistempel i Ephesos. Fideias' skønne Zevssøjle i Olympia, det 160 m. høje fyrtaarn Pharostaarnet ved Alexandria, jordens pragtfuldste gravmæle, Mausolæet i Halikarnassos og den mægtige kolos paa Rhodos. Men det er et spørgsmaal, om ikke Danmark i Oldtiden havde et ”verdens ottende underværk”, nemlig paa den lille ø Samsø ved Sjælland, og vi skal i denne artikkel tage for os et par kildeberetninger som taler for dette.

Det siges i Ragnar Lodbrogs saga:

”Øgmund hed en mand og han blev kaldt Øgmund den danske. Han fór engang med fem skibe og lagde til i Munarvåg paa Samsø. Det er fortalt, at madsvendene fór op paa land og skulde lave mad og de andre mænd gik ind i skoven der, nogle for at lege og andre for at hvile. Der fandt de en gammel træmand. Han var 40 alen høj og mosgrod. De kunde alligevel se alle delerne paa ham og de talte imellem om, hvem det vel kunne være som havde blótet til den store guden.

Da kvædede træmanden:

*For længe siden
de léden for
paa havets heste
Hæklings sønner. (H. var en navnkundig søkonge.)
Raskt de pløjde
de salte bølger
Da fik jeg raade
for denne bø.
Her ved søen
satte de mig,
Lodbrogs sønner,
leden kendte de.
Til bane for mænd
blótet de til mig
paa søndre siden
af Samsølandet.
De bød mig stande,
saa længe stranden
af havet favnes.*

*Mos gror paa manden
og skygraad høljer
ned over kroppen
som mangler klæde.*

Dette tyktes mændene underligt og de fortalte det siden til de andre.”

I en geografisk kronik fra det 11te aarhundrede, "Mare Balticum", i klosterbiblioteket i St. Gallen omtales ogsaa den store træmanden paa Samsø. Nogle farmænd fra "staden ved Albis" (Elben) var med en kogge paa handelsfærd ind i Østersøen for at bytte sin dyrebare ladning af frankiske tøjler, burgundisk vin og levantiske specerier mod vundernes og varjagernes gods, pelsværk, huder, rav, honning og blastrjarn. De havde været indom de store nordiske kaupangerne eller sømarkedspladserne Birka ved Mälaren, Konungahella ved Kungsälv og den vendiske søfartsbyen og handelscentret Vineta på Jumne (Jom). Fra deres ankerplads paa den rügiske kyst var de vidner til den forfærdelige katastrofe, da denne sømetropol blev ødelagt af en uhyre havbølge. Derfra fortsatte de til kaupangen Haithabu (Hedeby) ved Sliesthorp og var siden paavei nordover til Norge, hvor de tænkte at afsætte resten av sine varer i kaupangen Skiringssal (i Tjølling). I Storebælt-leden lagde de til ved Samsø. Her gjengives, hvad krøniken har at berette om farmændenes oplevelser der:

”Som mester Hildebrand forhandlede med høvdingen paa bryggen ved Mundheim (Munarheim) om af faa fyldt vor tomme cibus horreum (madbod) med salt fisk, mel og øl i bytte med nogle gode økser, kom to af skibsdrengene som havde været oppe for at se sig om indenfor skrænten løbende og råbte, at det laa en stor død rise der.

Da vi havde afsluttet handelen, gik vi op for at tage vidunderet i øjesyn. Det var en uhyre stor træfigur som havde staaet paa et fjeldfundament med en flad sten som et slags alter foran og med vidt udsyn over sejlleden og havet. Nu var det faldt over ende og i faldet havde den slaaet sig i fire dele, hovedet og halsen i et, kroppen i et og hvert ben for sig. Billedsøjlen var gjort af tilhuggede grove tømmerblokke, føjd sammen i dele med lange trænagle og jernbaand. Men saa forvitret var den og groet over med mose, at figurens rædselsvækkende ansigtstræk og ydre detaljer vare temmelig udviskede. Det var dog tydeligt, at den i højre haand havde holdt en stor klubbe eller et sverd, og den hoved var dækket af en hjelm, hvis bue utvivlsomt havde været smykket med en metalprydelse som dog nu var fjernet. Vi tog maal af billedsøjlen og fandt, at den maa have været got og vel 42 alen [26,4 m] høj og 9 alen [5,6 m] bred.

Paa rejsen videre nordover kom det til en langvarig disputats mellem vore tre lærde mænd om, hvad det vel monne være for en guddom, som den store træmand paa Samsø skulle forestille. Mester Hildebrand mente, at det var den nordiske krigsgud Tiw (Ziu eller Ty), som han havde seet en mindre men lignende billedstøtte af nord i Tiweden (Sverige). Vor gode scholar Piet Neven hevded derimod, at træmanden maatte være av den saksiske krigsgud Irmin, han som det engang var et stort billede eller søjle af ved Eresburg, også kaldt Irminsula, som Karlamagnus (Karl den store) lod ødelægge. Men benedictinermunken Anselmus paapegede, at træmanden paa Samsø var et billede af Helios (solguden), som folket her i Nordlandede kalder Ullin (Ull) og som det i Antikkens glanstid var opført en billedstøtte af i omtrent samme størrelse paa øen Rhodos i Det egæiske hav. Man mente, at slige billedkolosser ved søstranden tjente to formaal, baade som guddom og som sømærke for sejlleden,”

Det lille Samsø maa have været af en vis betydning i Oldtiden[.] Øen nævnes et par steder i Edda. I Loketrættan v. 24 fortælles, at Odin selv sejlet på Samsø, og Munarheim i kvadet om Helge

Hundingsbane v. 1 og v. 42 maa vel formodentlig have ligget ved havnen Munarvåg, som Lodbrogs saga omtaler, og være det Mundheim, "Mare Balticum"-kroniken nævner.

"Leden" forbi Samsø, som versene i Lodbrogs saga øjensynlig lægger slig vægt paa, var den mest befærdede sejllid i skandinaviske farvande i gammel tid, nemlig fra Haithabu og nord gennem Kattegat. Det er ikke tvivl om, at Heliosstatuen, den saakaldte kolossen paa Rhodos, tjente som sømærke (som Anselmus paapeger i kroniken). Rhodoskolossen var 34 meter høj, træmanden på Samsø 26,5 meter høj, og det er troligt nok, at Samsøguden ogsaa har tjent som sømærke for den store kaupang-leden gennem Storebælt.

Solguden Helios paa Rhodos var bygget af billedhuggeren Chares, en elev af Lysippos (350-300 f.Kr.). Det fortælles i Lodbrogs saga om træmanden paa Samsø, at "de kunne alligevel se alle delene paa ham." Om Rhodoskolossen hed det, at Chares gød den stykkevis i deler.

Krøniken Mare Balticum

"Mare Balticum" er altså en beretning om en handelsfærd, fortalt af købmænd fra "staden ved Albis". Albis er det latinske navn for Elben, og staden ved Elben må være Hamburg. Købmændene har besøgt Birka, Konungahella, Vineta og Haithabu, og var nu på vej til Skiringssal i Norge. Birka, Kongshelle, Hedeby og Skiringssal er handelsbyer fra vikingetiden, som er velkendte fra historiske kilder og arkæologiske udgravninger. Vineta er derimod en sagnby, hvis eksistens er tvivlsom; dens beliggenhed er ukendt, og når krøniken anfører, at den ligger på øen Jumne (Jom), er det kun en af flere foreslåede placeringer. Sagnet om, at byen skal være gået til grunde i en stormflod, er også tvivlsomt. I Helmolds "Slaverkrønike" (skrevet 1163-67), nævnes Vinetas "undergang", men ikke, at den skete ved en stormflod; fortællingen herom fremgår først af langt senere kilder, og kan meget vel være opdigtet. (11)

En ukendt krønike fra middelalderen – det er en sensation, næsten som at finde et par nye kapitler af Saxos danmarkshistorie! Det var derfor oplagt at søge eksistensen af "Mare Balticum" bekræftet ved en henvendelse til klosterbiblioteket i St. Gallen, hvor krøniken jo skal være ifølge Freys oplysninger. En gennemgang af flere trykte kataloger fra "Stiftsbibliothek St. Gallen" og søgning på internettet gav indledningsvis ikke noget resultat. Jeg henvendte mig derfor direkte til biblioteket i St. Gallen, og fik svar den 25. november 2014 (12) fra en videnskabelig medarbejder ved biblioteket, som skriver følgende: "I don't think the manuscript "Mare Balticum" ... exists. At least, there's no such manuscript in the Abbey Library of St. Gall. ... there's no geographical account or chronicle about the Baltic Sea or any Scandinavian countries. So I suppose the manuscript is Frey's invention. ..." (Oversættelse: "Jeg tror ikke manuskriptet Mare Balticum ... findes. I hvert fald er der ikke et sådant manuskript på Klosterbiblioteket i St. Gallen. ... der er ikke nogen geografisk beretning eller krønike om Østersøen eller om et af de skandinaviske lande. Så jeg vil mene, at manuskriptet er Freys opfindelse. ...".)

Det er jo klar besked! Og ikke helt uventet. Selv om Freys artikel og "citaterne" fra håndskriftet vidner om kendskab til den norrøne litteratur, sagaerne og edda-digtene, og til de nordiske landes historie, gør noget af indholdet det dog tvivlsomt, om den virkelig bygger på et middelalderligt håndskrift. I begyndelse af krøniken nævnes at de købmænd, den handler om, var på handelsfærd i Østersøen med en kogge. Skibstypen kogge opstod formentlig i Holland i 800-årene, men blev først almindelig brugt i handelen på Østersøen i første halvdel af 1200-tallet. I den handelsfærd, der berettes om i krøniken, omtales imidlertid besøg i de skandinaviske handelssteder Birka, Konungahella, Hedeby og Skiringssal. Af disse byer mistede Birka og Skiringssal deres betydning op mod år 1000, og Hedeby blev ødelagt omkring 1050; kun Konungahella havde fortsat betydning i middelalderen. Den handelsfærd, der omtales i krøniken, må derfor antages at have fundet sted før år 1000 og i hvert fald før ca. 1050, altså længe før koggen blev almindelig som handelsskib i

Østersøen, hvilket skaber tvivl om grundlaget for krønikens beretning.

I Freys artikel kaldes Hedeby for "Haithabu (Hedeby)", hvilket er henholdsvis det tyske og det danske navn for byen; at det danske navn anføres er måske en "service" for danske læsere af artiklen. Frey nævner videre, at Hedeby lå "ved Sliestorp", som traditionelt er blevet opfattet som et tidligt navn på byen Slesvig. Slesvig fik dog først for alvor betydning som handelsby efter ødelæggelsen af Hedeby omkring 1050, altså efter at den i krøniken beskrevne handelsfærd må antages at have fundet sted. Efter fundet af en vikingetidsbebyggelse ved Fysing nordøst for Slesvig for få år siden, bør det dog overvejes, om det kan være denne bebyggelse, der er blevet kaldt for Sliestorp. Bebyggelsen ved Fysing går tilbage til 700-tallet, men har mere karakter af en stormandsgård end af en by, og at henvise til denne bebyggelse som hjælp til lokalisering af Hedeby giver næppe mening. Også krønikens henvisning til "Haithabu (Hedeby) ved Sliesthorp" gør det derfor tvivlsomt, om den bygger på et middelalderligt håndskrift.

Med på den handelsfærd, der beskrives i "Mare Balticum", var "tre lærde mænd", nemlig "Mester Hildebrand", "vor gode scholar Piet Neven" og "benedictinermunken Anselmus". (13) At dette skulle være kendte historiske personer er der ingen grund til at tro, men to af dem leder dog tanken hen på kendte skikkelser fra middelalderen. For Hildebrand kommer man til at tænke på "Mester Hildebrand", der var rådgiver for sagnkongen Didrik af af Bern (virkelighedens østgoterkonge Theoderik, 475-526); han nævnes f.eks. i "Sagaen om Kong Didrik af Bern og hans Kæmper" og i "En Vise om Mester Hildebrand". (14) Navnet Anselmus leder tanken hen på Anselm af Canterbury (ærkebiskop 1093-1109), som var benediktinermunk ligesom Anselmus i Freys krønike. For Piet Neven – et nederlandsk navn – har jeg ikke fundet et middelalderligt forbillede; i Freys krønike benævnes han "scholar", hvilket vel blot betyder "lærd". At Hildebrand i krøniken kaldes "mester" og at Anselmus er benediktinermunk, hvorved de begge ligner kendte middelalderlige personer, kan selvfølgelig være et tilfælde, men det er langt mere sandsynligt, at de kendte personer har inspireret Frey til personerne i krøniken.

De tre lærde personer har hver deres bud på hvilken gud Den store Træmand skulle forestille. Hildebrand mener det er "den nordiske krigsgud Tiw (Ziu eller Ty), som han havde seet en mindre men lignende billedstøtte af nord i Tiweden (Sverige)." Guden Tyr er velkendt fra den nordiske mytologi; Freys form "Ty" kender jeg ikke – måske er det en afskrivnings-fejl? Tiw er Tyr's engelske, Ziu hans tyske navn. Når Frey anfører Tiw som det primære navn er det måske blot for at understrege samhørigheden med landskabet Tiveden, hvis navn normalt tolkes som "Tyr's skov". Her findes flere hedenske helligdomme og offersteder, men jeg kender ikke til, at der skulle være fundet en gudestøtte, som kan svare til træmanden fra Samsø.

Piet Neven mener, at træmanden kan have forestillet "den saksiske gud Irmin, han som det engang var et stort billede eller søjle af ved Ehrensburg, også kaldet Irminsula, som Karlemagnus (Karl den store) lod ødelægge." Irminsul spillede en stor rolle i de saksiske folks religion, og Karl den Store lod den derfor ødelægge i år 722 under et erobringstogt mod sakserne. Navnet Irminsul betyder "stor eller mægtig søjle", en slags "verdenstræ". At den skulle forestille en ellers ukendt gud, Irmin, er tvivlsomt, men Irmin kan have været et tilnavn til Tyr eller Odin. Efter de ældste vidnesbyrd synes Irminsul at have været en træstamme, rejst i åben luft, og ligheden med Den store Træmand på Samsø har formentlig været beskeden.

Endelig mener Anselmus, at træmanden "var et billede af Helios (solguden) som folket her i nordlandene kalder Ullin (Ull) og som det i Antikkens glandstid var opført en billedstøtte af i omtrent samme størrelse paa øen Rhodos i Det egæiske hav. Han mente, at slige billedkolosser ved søstranden tjente to formaal, baade som guddom og som sømærke for sejlleden ". "Kolossen på Rhodos" er velkendt som et af verdens syv vidundere. At Anselm sammenstiller solguden Helios med den nordiske gud Ull skyldes måske, at navne Ull kan betyde glans eller herlighed. Ull

optræder sparsomt i skriftlige kilder, men ofte i stednavne i Sverige og Norge, hvorimod der næsten ikke er spor af ham i Danmark og Island; krønikens navneform ”Ullin” har jeg ikke set andre steder. Sidst i sin artikel tilslutter Frey sig Anselmus opfattelse af, at Den store Træmand ligesom Kolossen på Rhodos er rejst som et sømærke. Han gør opmærksom på, at træmanden med en højde på 26,5 m er næsten lige så stor som statuen på Rhodos, der var 34 m høj. Endnu en lighed ser han deri, at selv om træmanden på Samsø var stærkt nedbrudt, kunne man ”alligevel se alle delene paa ham” - svarende til at vi ifølge Frey ved, at statuen på Rhodos var blevet støbt i flere dele (statuen kan have haft et stenskelet, beklædt med plader af bronze).

Uafklarede spørgsmål

Nu ved vi altså, at middelalder-krøniken ”Mare Balticum”, som efter Freys artikel skulle indeholde beretningen om ”Den store træmanden paa Samsø”, ikke findes i virkeligheden – den er simpelthen et falsum. Tilbage står en række spørgsmål – nogle små, andre store: Hvilket sprog er Freys artikel skrevet på? Hvornår er den skrevet? Hvornår og hvordan kom den til Nationalmuseet? Og ikke mindst: Hvem var John Frey? Og hvad var hans formål med påstå, at historien om træmanden findes i en håndskrift fra middelalderen, og ligefrem opdigte krøniken ”Mare Balticum”?

Sproget, som artiklen er skrevet på, er dansk – men den er bestemt ikke skrevet af en, der har været fuldt fortrolig med det danske sprog; hvis forfatteren havde været dansker ville han nok heller ikke omtale Samsø som ”den lille ø Samsø ved Sjælland”. Artiklen er også fyldt med træk, der peger på norsk eller svensk, først og fremmest ”dobbel bestemthed” (som f.eks. ”den store træmanden” i stedet for ”den store træmand”), en række ordstillinger, og gloser som klubbe, rise og blastrjarn. (15) Disse træk stammer formentlig fra den oprindelige tekst; at de skulle være fremkommet ved en oversættelse af Freys artikel fra et andet sprog, er ikke sandsynligt. For mig at se bærer artiklen præg af at være skrevet af en, der har haft et generelt kendskab til de skandinaviske sprog, men ikke været i stand til helt at adskille dem fra hinanden. Artiklen viser også, at forfatteren har kendskab de nordiske landes geografi og deres historie i vikingetid og ældre middelalder, i hvert fald i store træk, ligesom han har kendskab til de islandske sagaer og edda-fortællingerne.

En pudsig misforståelse skal også omtales. Sidst i Freys artikel anføres, at Odin ”sejlet på Samsø”. Mig bekendt er Odin intetsteds i de norrøne skrifter omtalt som sømand; derimod nævnes det i ”Loketrætten” i Den ældre Edda – et digt, hvor Loke håner de andre guder, fordi han ikke er inviteret med til gæstebud i Valhalla – at Odin ”sejdet” på Samsø, altså udøvede sejd, trolddomskunst, hvilket ikke var værdigt for et mandfolk (3). Det forekommer sandsynligt, at Frey simpelthen har misforstået eller mislæst ordet ”sejdet” for ”sejlet”, hvilket i givet fald viser dels, at han har kunnet læse dansk, men ikke har mestret sproget til fuldkommenhed, dels at han må have benyttet en dansk udgave af Den ældre Edda ved udarbejdelse af artiklen. Det er selvfølgelig muligt, at fejllæsningen af ”sejdet” for ”sejlet” er sket ved afskriften af Freys artikel, men det tror jeg ikke; som Frey nævner det givet det mening, at Odin sejlede, men ikke at han sejdede på Samsø.

Om Freys artikel har været trykt er uvist, men jeg tror det ikke; jeg har i hvert fald forgæves eftersøgt den i adskillige nationale og internationale bibliografier. Artiklen er udateret, og hvornår den er skrevet er vanskeligt at fastslå. Sproget i artiklen giver ikke mange sikre holdepunkter. Før retskrivningsreformen i 1948 skulle alle substantiver skrives med store bogstaver, efter reformen med små bogstaver. I Freys artikel er substantiver skrevet med småt, men kan vi så regne med, at den er skrevet efter 1948? Kan den ikke være skrevet før 1948 af en udlænding, som ikke kendte den danske retskrivning? Eller skrevet før 1948 med store bogstaver i substantiverne, som så blev rettet til små bogstaver ved afskrivning en gang efter 1948? Vi ved det ikke. Ved reformen i 1948 blev det også tilladt at bruge å i stedet for aa, men å blev selvfølgelig også brugt før 1948. I Freys

artikel bruges overvejende aa, men enkelte gange å. Hvis artiklen, som meget tyder på, er skrevet af en udlænding, som jo ikke kendte å, er det naturligt, at der overvejende bruges aa, og artiklen kan derfor godt være skrevet efter 1948; de få eksempler på å kan da stamme fra afskrivningen – man har forsøgt at holde sig til originalens aa, men er enkelte gange kommet til at skrive å. - Man kan undre sig over, at vi har en maskinskrevet afskrift af artiklen, og ikke en maskinel kopi. En mulighed er, at forlægget har været håndskrevet, og at man har ønsket at gøre det mere læseligt ved en maskinskrevet afskrift. Men det kan også være, at afskriften er foretaget før kopimaskinen blev almindelig udbredt – altså efter 1959, hvor den første xerox-kopimaskine kom i handelen. Igen: Vi ved det ikke.

Hvad vi derimod ved, er at artiklen er blevet journaliseret på Nationalmuseets Naturvidenskabelige Afdeling som sag nr. A 4317. Under dette nummer fandtes indtil 1991 ikke andre dokumenter end Freys manuskript, men ud fra datoerne på breve i arkivsagerne før og efter A 4317 kan vi se, at sagen A 4317 må være oprettet i 1960 eller i et af årene umiddelbart herefter, og før dette tidspunkt – måske længe før - må artiklen altså være skrevet. Dette er nok det sikreste holdepunkt vi har for vurderingen af artiklens alder. Artiklen er givetvis kommet til Nationalmuseet mens Jørgen Troels-Smith var overinspektør på Naturvidenskabelig Afdeling fra 1956 til 1986. Troels-Smith havde en stærk tilknytning til Samsø, og kan have fået afskriften af artiklen fra en af sine mange bekendte på øen; men han havde også mange forbindelser både til Schweiz og Norge, og kan også have fået den fra en af sine kontakter i et af disse lande.

Hvem var John Frey?

Med hensyn til forfatterens identitet mente jeg først, at han måtte være den John Frey, der var født i den lille by Buchs nær St. Gallen i Schweiz i 1894 - kroniken "Mare Balticum" skulle jo være på klosterbiblioteket i St. Gallen (16) Han rejste efter 1. verdenskrig til Nordamerika, vendte tilbage til Schweiz i 1930, men emigrerede efter 2. verdenskrig til USA, hvor han døde i 1980. I USA blev han kendt som "Walking John", idet han gik til fods fra New York til San Francisco, herfra til Mexico og til Alaska, og endelig fra Regina i Canada til Florida, i alt 18.344 km på 528 dage! (17) Efter at have læst de to bøger, han har udgivet, "Amerikareisen und Erlebnisse" (1940) og "Aus dem Tagebuch eines Fernfahrers" (1945) samt flere af hans avisartikler mv., står det dog klart, at han hverken har haft den interesse for eller det kendskab til de nordiske landes geografi og historie og til den norrøne litteratur, som artiklen om træmanden bærer vidnesbyrd om; det kan ikke være "Walking John" Frey, der har skrevet artiklen om den store træmand på Samsø.

Den viden, som "Walking John" har manglet, har en anden John Frey, som et par af mine kolleger i Schweiz har henledt min opmærksomhed på, derimod formentlig været i besiddelse af (16). John Richard Frey blev født i München i 1909, men kom tidligt til USA, hvor han fra 1930 studerede tysk sprog og litteratur. Fra 1935 – 1975 var han tilknyttet universiteter i Illinois og Ohio og til sidst i Californien, hvor han blev professor i tysk litteratur. Han døde i 1997. Jeg har skrevet til de universiteter, hvor han var ansat, i håb om at få kontakt med kolleger eller familiemedlemmer, som måske kunne be- eller afkræfte, om han havde interesseret sig for den store træmand på Samsø, men desværre med negativt resultat. John Richard Frey har skrevet et stort antal videnskabelige afhandlinger, men ingen af titlerne antyder, at han interesserede sig for Samsø, de islandske sagaer eller andre emner som kommer i nærheden af historien om Den store Træmand. (18) Det vil også være meget svært at forestille sig, at en højt estimeret forsker som ham skulle være ophavsmand til et litterært falskneri som kroniken "Mare Balticum". Også John Richard Frey må derfor opgives som sandsynlig forfatter til artiklen om "Den store træmanden paa Samsø".

Og måske behøver vi slet ikke at lede efter forfatteren så langt væk som i Schweiz eller USA. Det er

åbenlyst, at John Frey har kunne læse og skrive dansk, men som nævnt ovenfor lige så klart, at han ikke mestrer sproget som en indfødt dansker; umiddelbart forekommer det mere sandsynligt, at der er tale om en nordmand, svensker eller måske islænding, som har forsøgt at skrive historien om træmanden på dansk, måske fordi han nu boede i Danmark eller mente, at den ville være mest interessant for et dansk publikum. Han har formentlig læst i hvert fald nogle af de islandske sagaer og dele af Den ældre Edda på dansk. Meget af sin viden kan han have fået fra oversigts-værker, men når han gengiver hele kvadet om Den store Træmand i artiklen, må han have taget det direkte fra Regnar Lodbrogs Saga, selv om det – trods ihærdig eftersøgning - ikke har været muligt at fastslå, hvilken udgave han har benyttet. Når han mener, at Odin ”sejlet” på Samsø, er det som nævnt ovenfor en misforståelse af ordet ”sejdet”, hvilket viser dels at han må have læst Loketrættan, hvor historien om Odin findes, i en dansk udgave af Den ældre Edda, dels at han ikke var helt fortrolig med det danske sprog; han har derimod ikke kendt Hans Ellekildes artikel fra 1936 om ”Samsø i den oldnordiske Digtning” (3), hvor historien om Odins sejd på Samsø er udførligt omtalt.

Interessante i denne forbindelse er også de stednavne på Samsø, der omtales i artiklen om træmanden. Da de købmænd, artiklen handler om, kom til Samsø, lagde de til ved ”bryggen ved Mundheim (Munarheim)”; senere anføres, at ”Munarheim i kvadet om Hegle Hundingsbane v. 1 og v. 42 maa vel formentlig have ligget ved havnen Munarvåg, som Lodbrogs saga omtaler, og være det Mundheim, ”Mare Balticum”-krøniken nævner.” Munarheim omtales ganske rigtigt i kvadet om Helge Hundingsbane, men her nævnes intet, som knytter dette navn til Samsø. Når Frey anfører, at Munarheim i kvadet om Helge Hundingsbane findes i strofe 1 og 42, kan han have benyttet forskellige danske, norske og svenske oversættelser, men kun nogle af disse (Mortenssen-Egnund 1928, Sander 1893, Brate 1913) har navneformen ”Munarheim” i begge strofer ligesom Frey, i andre oversættelser forekommer navnet kun i strofe 1 eller mangler helt. (19)

Ifølge Samsøs Stednavne (5) hører Munarheim sammen med de tidligere omtalte navne Munarvåg og Unavåg til en gruppe af ”mytiske navne” på Samsø, som findes i to sene islandske sagaer, Ørvarodds saga og Hervørs saga; (3, 10 måske er der blot tale om poetiske navne, opfundet af sagaforfatterne (20). Navnet Mundheim findes ikke i den norrøne litteratur (sagaerne og eddaerne), men kendes som gårdnavn et enkelt sted i det vestlige Norge. I Norske Gaardnavne (21) og i Samsøs Stednavne (5) sammenstilles Mundheim med sagaernes Munarvåg og Unavåg, og i Samsøs Stednavne også med Helge-digtenes Munarheim, idet disse navne antages at have samme betydning som Mundheim. At Frey skulle have kendt navnet Mundheim fra Norge, og selv sammenstillet det med Helge-digtenes Munarheim, er usandsynligt; hans formulering ”bryggen i Mundheim (Munarheim)” tyder på, at han har kendt og benyttet Samsøs Stednavne (udgivet i 1922), da han skrev artiklen om træmanden.

Tilsammen viser dette efter min mening, at John Frey formentlig stammer fra et af de nordiske lande. Han kan forstå og læse dansk, men mestrer ikke sproget til fuldkommenhed, og er næppe dansker; han stammer snarere fra et af de andre nordiske lande, Sverige, Island eller måske snarest Norge. Han har næppe en akademisk uddannelse indenfor nordisk historie eller sprog, men har et bredt kendskab til disse områder og ikke mindst til sagaerne og eddaen.

Og så er der endelig den mulighed, som jeg for nylig er blevet opmærksom på, og ikke kan afvise: Når selve krøniken ”Mare Balticum” er et falsum, så kan forfatternavnet John Frey også være det! Hvis det er tilfældet, står vi for alvor på bar bund!

Længere end hertil er jeg desværre ikke nået i min eftersøgning af John Frey – hvem han er, hvorfor han skrev krøniken ”Mare Balticum”, hvornår artiklen om ”Den store Træmanden paa Samsø” er skrevet og hvordan den er kommet til Nationalmuseet, er stadig uvist. Jeg har været i kontakt med en del af de få danskere, der har efternavnet Frey, men ingen af dem ved hvem ”vores” John Frey er

eller har kendskab til hans artikel om træmanden på Samsø. Men nogen må vide det, og jeg er taknemmelig for at have fået mulighed for at offentliggøre mine undersøgelser, så ufuldstændige som de endnu er, via Slægts- og Lokalhistorisk Forening Samsø. Hvis nogen, der læser dette, ved hvem John Frey, er eller fra anden side har kendskab til hans artikel om Den store Træmanden på Samsø eller krøniken Mare Baltikum, modtager jeg meget gerne oplysninger herom på email-adressen kjeld@hkchristensen.dk.

Noter og henvisninger

- (1) Lassen, A. (red.). 2016: *Oldtidssagaerne*, bind 1. Gyldendal.
- (2) Skyum-Nielsen, N. 1967: *Vikingerne i Paris*. Varberg, J. 2019. *Viking*. Gyldendal.
- (3) Ellekilde, H. 1936. Samsø i den oldnordiske Digtning. *Fra Holbæk Amt*, 183-206.
- (4) Lassen, A. (red.). 2017: *Oldtidssagaerne*, bind 4. Gyldendal.
- (5) *Samsøs Stednavne*. Danmarks Stednavne 1, 1922, s. 116.
- (6) Nancke Krogh, S. 1977: Sagntidens havn. *Skalk*, 6, 11-15. Stiesdal, H. 1964: Kanhavekanalen, Samsø. *C.N. Post*, 1-4.
- (7) Friis, Achton.: 1927: *De danskes Øer*, Bind 2. Sigurd, J. 1937: Samsø. Turistforeningens Aarbog, 187-205.
- (8) Thurah, L. de. 1758: *Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse af Øen Samsøe*. Sagnet om træmanden omtales s. 70.
- (9) Friis, Achton. 1927: *De danskes Øer*, Bind 2.
- (10) Boberg, I.M. 1932: Sagn og Overlevering om Samsøs Høje og Bakker. *Fra Holbæk Amt*, 5-41.
- (11) Filipowiak, W. 2002. Wolin – Jomsborg – Vineta. I Andersen, M., Engberg, N. Etting, V., Grønder-Hansen, P. Holm, A. & von Plessen, M.-L. (red.). *Mare balticum, Østersøen - myte, historie, kunst i 1000 år*. Nationalmuseet.
- (12) Tak til Franziska Schnoor fra Stiftsbibliothek St. Gallen, for oplysninger om ”Mare Balticum”.
- (13) Oplysningerne i dette og det følgende afsnit bygger især på artikler i internet-leksikonet Wikipedia.
- (14) Sagaen findes i <http://heimskringla.no>, visen f.eks. hos A. S. Vedel: *It Hundrede Udvalde Danske Viser*, 1591.
- (15) Tak til professor Frans Gregersen, Københavns Universitet, for hjælp til analyse af sproget i ”Mare Balticum”.
- (16) Tak til dr. phil. Werner Hermann, Archiv für Zeitgeschichte, ETH Zürich, og Wissenschaftliche Archivar, lic. phil. Marcel Mueller, Staatsarchiv Kanton St. Gallen, for oplysninger om både John Frey fra St. Gallen, Schweiz, og professor John Frey, USA.

- (17) In Erinnerung an John Frey, Wartau und USA. Nekrolog i *Werdenberger & Obertoggenburger* Nr. 147, 3. august 1981.
- (18) König, C. (udgiver): 2003. *Internationales Germanistenlexikon 1800-1950*, bd. 1, 521-523.
- (19) <http://heimskringla.no>
- (20) Bugge, S. 1896: *Helge-Digtene i Den ældre Edda. Deres Hjem og Forbindelser*, s. 123-124. København.
- (21) Olsen, M. 1910: Gaardnavne i Søndre Bergenhus Amt. Rygh, O.: *Norske Gaardnavne* bind 11. Kristiania.